

FRONTIERE ȘI IDENTITĂȚI ÎN ISTORIOGRAFIA ROMÂNEASCĂ

Vasile Vese, Crina Capotă

***ABSTRACT:** This paper proposes a short overview of the representation and the interpretation of the frontiers and identities issue in Romanian historiography in the last fifteen years. There is an interesting way to study the interdependency between frontier and identities, as well as to explain the concepts frontier, border or boundary. The Romanian historians offered a special priority to the issue of political borders. They emphasized the interwar period, the time of maximum territorial extension from Romanian State. It has been noticed this lack of diversity at methodological level, also. In most cases, the works referring to borders or frontiers do not combine History with other disciplines such as the principles of Public Law, Anthropology or Ethnography. Furthermore, most Romanian historians define nation from an ethnical, linguistic or religious point of view.*

Lucrarea de față își propune o prezentare succintă a reflectării și interpretării fenomenului frontierei și identităților în istoriografia românească din ultimii cincisprezece ani. Clasificările multiple de care sunt susceptibile cele două concepte face ca scopul lucrării să fie unul ambițios încercând explicarea apariției în istoriografia română a unor teme precum frontiere politice, frontiere naționale, confesionale, sau lingvistice, precum și a discuțiilor legate de identitatea națională, etnică, confesională sau socială. Demersul este unul dificil datorită mai multor factori. Un prim factor este legat de „producția istoriografică” din ultimii cincisprezece ani. Un simplu studiu statistic, nerealizat însă, ar arăta faptul că lucrările de istorie ocupă un loc de frunte în politica editorială a principalelor edituri românești¹. Așadar, putem vorbi despre o „inflație” de cărți de istorie în ultimii cincisprezece ani precum și de un interes aparte arătat acestui domeniu de către autoritățile statului² sau principalii formatori de opinie³ din România postcomunistă. Un al doilea factor care îngreunează cercetarea noastră se datorează faptului că fenomenului frontierei, în înțeles politic, național, confesional sau social, nu i-au fost dedicate în mod direct anumite studii, lucrarea bazându-se pe anumite articole care abordează în mod tangențial acest subiect.

Din dorința unei clasificări a istoriografiei dedicate fenomenului frontierei și a sesizării interferențelor dintre frontiere și identități am pornit de la câteva ipoteze de lucru care vor fi confirmate sau infirmate pe parcursul acestei lucrări. O primă ipoteză este aceea că studierea frontierelor de către istoricii români s-a rezumat în mare parte la frontierele politice, accentul căzând pe frontierele României de după 1918. Aceasta se referă la întreaga istoriografie de după Tratatul de la Versailles (interbelică, comunistă sau postcomunistă). Pentru validarea sau infirmarea acestei premise am considerat necesară prezentarea într-un mod succint a istoriografiei anterioare perioadei 1990.

O a doua premisă de la care pornim este aceea că istoriografia românească, cu mici excepții a fost puțin interesată de distincții de natură conceptuală între frontieră, graniță, hotar, în majoritatea cazurilor acești termeni fiind considerați drept sinonimi. Interesant este că încercările de delimitare conceptuală apar mai ales în perioada interbelică și mai puțin în cea postcomunistă. Explicația care se poate da acestui lucru este legată de calitatea cărților de istorie, precum și a istoricilor interbelici comparativ cu istoricii de după 1990. În perioada interbelică, istoriografia română era comparabilă cu cea universală, atât în ceea ce privește tematica abordată, cât și în ceea ce privește „Codrul Cosminului”, nr. 11, 2005, p. 163-170

metodologia utilizată⁴. După 50 de ani în care primordial pentru istorici nu a fost calitatea scrisului istoric, ci necesitatea de a subordona demnitatea profesională ideologiei comuniste, producția istoriografică din România ultimilor ani se aliază mai anevoios tendințelor istoriografice actuale. În majoritatea cazurilor există același interes pentru o tratare descriptivă, evenimentială, în care documentul este sursa supremă și de necontestat. În pofida celor arătate mai sus, existența în limbile engleză și germană a distincției dintre graniță și frontieră a determinat apariția și în limba română a unor încercări de delimitare a semnificației celor doi termeni. Astfel, într-un studiu dedicat frontierelor aparținând științelor sociale, distincția dintre frontieră și graniță este făcută de caracterul dinamic al celei dintâi. În registrul politico-juridic este folosit termenul de graniță desemnând linia ce desparte două regiuni cu statut bine precizat (stat, canton).⁵ În secolul al XX-lea caracterul dinamic al frontierei face ca acest fenomen⁶ să devină unul mai ales intern. Există o tradiție interbelică în ceea ce privește studiul interdependenței dintre frontiere și identitate, precum și încercarea de explicare a conceptului de frontieră, graniță sau hotar.⁷ Astfel, primele două studii îmbină metodologia specifică dreptului internațional public, dar și istoriei pentru a legitima frontierele României interbelice. Romulus Seișanu face distincția dintre frontieră și limită, limita fiind numai operațiunea tehnică de delimitare a zonei frontierei.⁸

Scrisul istoric din perioada comunistă poate fi clasificat folosind metoda lui Vlad Georgescu. Astfel, Vlad Georgescu identifică patru etape ale istoriografiei comuniste care în mare urmează etapele politice ale comunismului românesc: 1944-1960 ("Frontul istoric, stabilirea Adevărului"), 1960-1965 ("începutul reinterpretrării adevărilor istorice abia reinterpretate"), 1965-1971 ("relaxarea ideologică"), 1971-1977, ("culturnicii și noile mituri").⁹ Cercetarea lui Vlad Georgescu s-a oprit la anul 1977, dar putem presupune, cu mici nuanțări, cultura românească din perioada 1971-1989 se caracterizează prin "curentul protocronist". În ceea ce privește problematica frontierelor, istoriografia comunistă urmează în linii mari tradiția interbelică, focalizându-se pe frontierele politice și naționale, însă accentul precum și intensitatea mesajului promovat este subordonat ideologiei marxiste. În prima fază a regimului comunist nici chiar frontierele politice nu constituie un subiect demn de abordat. În celebrul manual de istorie al lui Mihail Roller, de fapt o adevărată sinteză de istorie a României, nu se face nici o referire la frontierele României de după primul război mondial, precum nici la problemele teritoriale dintre România și URSS din vara anului 1940¹⁰. Începând cu 1964 se menționează în scris existența unei „probleme istorice basarabene”, atât într-un tratat de istoria românilor,¹¹ cât și prin publicarea unor documente aparținând lui Karl Marx¹². Perioada regimului comunist-național determină și apariția unui anume interes asupra frontierelor statului român. Se exprimă din ce în ce mai răspicat necesitatea revizuirii frontierei româno-sovietice. În acest context este interesant de observat modalitatea de prezentare și interpretare a raporturilor existente între România și URSS în vara anului 1940¹³.

În istoriografia românească de după 1989 accentul este pus într-un mod aproape exclusiv asupra frontierelor politice și naționale. Relațiile diplomatice, economice, culturale cu statele vecine au fost principalele puncte discutate în ceea ce privește tematica frontierelor. Situațiile conflictuale au fost exploatate la maxim de istorici, momentele 1916-1919, 1940, 1944-1945 devenind subiecte pentru numeroase studii.

Prioritatea istoricilor a fost frontiera de vest. Acest lucru este explicat prin percepția comună unei părți însemnate a opiniei publice din România care considera că prăbușirea sistemului creat după 1945 va duce la revizuirii teritoriale în defavoarea statului român. Orice încercare de a discuta problemele legate de drepturile minorităților

din România, erau privite de către politicienii naționaliști și nu numai, drept încercări de a schimba frontierele statului român. În acest context, istoricii români au încercat să legitimizeze cu ajutorul unor principii ale dreptului internațional public, precum dreptul la autodeterminare, prezența Transilvaniei în cadrul statului român începând cu 1918. Intensitatea apariției studiilor dedicate relațiilor româno-maghiare în diferite momente ale secolului al XX-lea este legată în mod direct de evoluția acestor relații în perioada post 1990. Astfel, perioada imediat următoare evenimentelor din decembrie 1989, este marcată de apariția unor studii de istorie menite să legitimizeze unirea din 1918¹⁴ sau să arate ilegalitatea și inaplicabilitatea arbitrajului de la Viena din august 1940¹⁵. Cele mai multe studii dedicate relațiilor româno-maghiare, deci indirect frontierei de vest a României, s-au scris în perioada 1995-1998, așadar în jurul anului în care s-a semnat tratatul de prietenie și bună vecinătate cu Ungaria¹⁶. Efortul istoricilor români nu semnifică o reacție contestată cu privire la semnarea acestui tratat, reacții care nu au lipsit din partea unor politicieni naționaliști, ci este o încercare de a legitima din perspectivă istorică frontiera de vest a României.

Subiectul frontierei de vest a României a fost tratat de către istoricii români într-un mod virulent, combativ în primii ani post 1989. Acest lucru s-a schimbat începând cu 1997-1998, când istoricii români și cei maghiari au început să participe la diferite sesiuni științifice¹⁷, sau prin publicarea în volume colective a reacțiilor provocate de „problema transilvană” în lumea culturală românească sau maghiară. În acest context apar volumele lui Gabriel Andreescu¹⁸ sau Alina Mungiu-Pippidi¹⁹. Așadar, nu doar istoricii scriu despre „problema transilvană” și indirect despre frontiera României și Ungariei, ci și oamenii de litere sau sociologii. Demersul lor nu este unul istoric, ci mai degrabă unul dictat de nevoia de „reconciliere cu istoria”, de necesitatea ca frontiera de vest a României să nu devină granița dintre Occidentul democratic și Orientul autoritar, patriarhal. Nefiind istorici, cei doi autori își permit să nu caute “adevărul obiectiv despre Transilvania, ci acea sinteză și interrelație a credințelor, atitudinilor și comportamentelor colective care, deși subiective, se constituie într-o realitate mai puternică și finalmente mai obiectivă decât faptele istorice sau demografice atunci când stau la baza unei coabitări etnice mai mult sau mai puțin armonioase”²⁰.

În ceea ce privește frontiera de est a României trebuie menționat faptul că disoluția URSS și formarea unei Republici Moldovenești a provocat în cercurile intelectuale și politice românești reacții pentru unirea acestui teritoriu cu România²¹. În ceea ce privește diplomația română, odată cu conștientizarea noului sistem al relațiilor internaționale rezultat în urma disoluției URSS-ului, reacțiile pro unire au devenit mai nuanțate și mai ponderate. Istoriografia românească a continuat în ultimii cincisprezece ani să argumenteze din punct de vedere istoric, lingvistic și cultural apartenența teritoriului dintre Prut și Nistru la spațiul românesc²².

Ca o concluzie în ceea ce privește frontierele politice prezentăm punctul de vedere al lui Lucian Boia. El arată că definirea națiunii ca entitate organică determină pe majoritatea istoricilor să considere necesară existența unei predestinări geografice. Astfel, dacă națiunile sunt predestinate, atunci trebuie să existe și o predestinare geografică, un spațiu bine definit, jalonat de frontiere evidente, care le-ar fi dintotdeauna rezervat. Geografia unitară a poporului român se elaborează în secolul al XIX-lea și se prelungește până astăzi prin imaginea unui spațiu perfect, aproape circular, cuprins între trei mari cursuri de apă: Dunărea, Nistru și Tisa, spațiu susținut, încheșat, prin coloana Carpaților²³. Așadar, apelul istoricilor la frontierele României din perioada interbelică este determinat și de faptul că aceste frontiere se suprapun peste frontierele naturale

predestinate poporului român. În varianta românească a frontierelor, munții unesc, iar fluviile despart²⁴. Se poate observa diferența dintre „varianta românească” și cea occidentală, unde munții despart (de exemplu, frontiera francezo-elvețiană, francezo-italiană, sau francezo-spaniolă).

Definirea în mod organic a națiunii, sau predestinarea geografică la care face referire Boia, determină apariția unor probleme precum legătura dintre frontierele politice și cele naționale, cele etnice sau cele lingvistice, legătura dintre identitatea națională și cea confesională. Națiunea română continuă să fie una etno-culturală și nu una politică. Limba²⁵, etnografia, geografia, onomastica și religia furnizează principalele repere în identificarea apartenenței naționale. Valorile etnonaționaliste devenite active o dată cu secolul al XIX-lea, adică o dată cu romantismul, continuă să subziste făcând concurență constituționalismului statal și celui european²⁶. Acest fenomen nu este specific doar României, ci tuturor zonelor din spațiul central-est european. Această modalitate de percepție al identității naționale a dus la marginalizarea grupurilor lingvistice-confesionale diferite de comunitatea majoritară vorbitoare de limba română ori adeptă a cultului majoritar ortodox²⁷.

Raportul dintre identitatea confesională și cea națională a stârnit numeroase polemici pe tot parcursul secolului al XX-lea. Este suficient să amintim pentru perioada interbelică ideile lui Nae Ionescu care identifica calitatea de român cu cea de ortodox. Explicația apariției acestor polemici trebuie pusă în legătură cu situația politică a României după 1918. În opinia liderilor Bisericii Ortodoxe, dar și a unor oameni politici, „unitatea de neam trebuia urmată de unitatea de credință”. Astfel, formarea unui stat național în limitele naturale predestinate trebuia urmată de formarea unei singure Bisericii românești. Dar ambele confesiuni specifice românilor, ortodoxă și greco-catolică, erau legate în mod direct de construirea națiunii române. Datorită împrejurărilor istorice specifice, bisericile românești²⁸ (ortodoxă și greco-catolică) din Transilvania au fost pentru multă vreme singurele instituții naționale. Astfel, nu întâmplător, mișcarea națională s-a afirmat în primă fază, aproape exclusiv în cadrul instituționalizat oferit de cele două biserici, episcopii activând în dublă calitate, de lideri spirituali, dar și politici²⁹. Începând cu secolul al XIX-lea se observă tot mai mult transferul dinspre religios înspre laic, iar elitele culturale (în cazul Transilvaniei), dar și cele politice (în cazul Vechiului Regat) au înlocuit, religia ca principiu ideologic și determinant identitar, cu principiul metafizic al etnicului³⁰. În epoca modernă, valorile statului națiune nu mai erau identice cu cele promovate de Biserică. Totuși acest lucru nu a dus la apariția unui discurs dublu, ci la subordonarea religiei discursului identitar promovat de statul secular.

Desființarea Bisericii Greco-Catolice de către autoritățile comuniste, cu sprijinul Bisericii Ortodoxe Române, precum și reînființarea cultului greco-catolic în primele luni ale anului 1990, au determinat apariția numeroaselor lucrări dedicate anilor de clandestinitate din perioada comunistă. Acest interes aparte acordat Bisericii Greco-Catolice este justificat de nevoia recuperării unui trecut nu foarte îndepărtat, precum și de nevoia creării unor argumente de ordin istoric sau dogmatic care să justifice existența acestui cult. În primii ani de după 1989 analizele și explicațiile nu sunt exhaustive, insistându-se pe metodologia descriptivă de tratare³¹, precum și pe apariția unor lucrări care aparțineau unor autori angajați confesional³² precum Silvestru Augustin Prunduș, Clemente Plaiianu, Anton Moisil sau Alexandru Rațiu. Au urmat apoi unele colecții de documente a căror studiu introductiv, nu foarte amplu, nu poate oferi o analiză interdisciplinară pe care cercetarea unui astfel de domeniu o necesită³³, iar în ultimii ani o serie de lucrări complexe și exhaustive despre această temă³⁴.

În concluzie, putem afirma că istoriografia românească din ultimii cincisprezece ani a tratat în mod prioritar frontierele politice, accentul fiind pus pe perioada interbelică. Istoricii interbelici, cei comuniști și cei din perioada postcomunistă au încercat să justifice și să legitimizeze frontierele României interbelice. Această lipsă de diversitate este observabilă și la nivel metodologic, de cele mai multe ori lucrările referitoare la frontiere nu au o abordare interdisciplinară care să îmbine istoria cu principiile dreptului public, cu antropologia sau etnografia. De asemenea, este observabil faptul că istorici români, în marea lor majoritate, definesc națiunea din punct de vedere etnic, lingvistic sau religios.

NOTE:

¹ Vezi editurile Humanitas, Polirom, Curtea Veche sau Nemira.

² În ceea ce privește politica Ministerului Învățământului se remarcă un interes special acordat istoriei în primii ani după evenimentele din decembrie 1989, culminând cu introducerea la examenul de bacalaureat din 1999 a istoriei românilor ca disciplină obligatorie de examen pentru toți absolvenții de liceu. În ultimii ani este observabil un proces de reducere din programa școlară a orelor de istorie, în special de istoria românilor.

³ Exemplul cel mai elocvent este Marius Tucă, un cunoscut realizator de emisiuni TV și director de ziar, care în fiecare săptămână editează un supliment de istorie a ziarului pe care îl conduce, beneficiind și de aportul unor istorici cunoscuți precum Lavinia Betea. Marius Tucă a fost implicat activ în "scandalul manualelor" din anul 1999, când au fost editate manuale alternative de istorie, decizia alegerii unui manual sau a altuia fiind lăsată la îndemâna profesorilor de istorie. Un alt exemplu îl constituie Ion Cristoiu care edita lunar o revistă de istorie, *Dosarele istoriei*, cu accent special asupra celui de al doilea război mondial și a Mareșalului Ion Antonescu.

⁴ Ne referim aici la istorici precum Gheorghe Brăteanu, Dimitrie Onciul, P. P. Panaitescu sau Ioan Bogdan.

⁵ Ilie Bădescu, Dan Dungaci, Sandra Cristea, Claudiu Degeratu, *Sociologia și geopolitica frontierei*, vol. I, București: Floarea Albastră, 1995, p. 4-6.

⁶ *Ibidem*, p. 1. Fenomenul frontierei exprimă totalitatea proceselor prin care se manifestă o expansiune istorică, fie a unui popor, fie a unei religii sau ideologii.

⁷ Romulus Seișanu, *Principiul naționalităților. Originile, Evoluția și elementele constitutive ale naționalității. Tratatul de pace de la Versailles, Saint-Germain, Trianon, Neuilly-sur-Seine, Sevres, Lausanne*, București, Tipografia ziarului Universul, 1935, George Sofronie, *Tratatul de pace din 1919-1920*, București, Ed. Ziarului Universul, 1936, Nicolae Iorga arată evoluția semnificației conceptului de hotar din imperiul roman, unde era o regiune întreagă, o regiune producătoare de sinteză, până în perioada modernă când are semnificația unei linii care desparte și nu unește.

⁸ Romulus Seișanu, *op. cit.*, p. 233. Astfel, examinând frontiera româno-maghiară, Seișanu face apel la condițiile etnografice, confesionale și geopolitice ale zonei de frontieră.

⁹ Vlad Georgescu, *Istorie și politică. Cazul comuniștilor români. 1944-1977*, Ed. Humanitas, București, 1991. p. 6, 8, 51, 58, 66.

¹⁰ Mihai Roller este istoricul care timp de aproape zece ani a controlat scrisul istoric din România, fiind șeful secției de istorie a Academiei Române. Pentru mai multe detalii referitoare la biografia lui Mihai Roller vezi Aurel Petrencu, *Mihail Roller și stalinizarea istoriografiei române în anii postbelici*, în *Anul 1948 – instituționalizarea comunismului. Comunicării prezentate la Simpozionul de la Sighetu Marmației (19-21 iunie 1998)*, Fundația Academia Civică, București, 1998, p. 588-602. Este interesant faptul că nu există nici cel puțin un subcapitol dedicat acestui eveniment, unirea Basarabiei cu România fiind considerată drept o ocupație militară. Nici evenimentele din octombrie-decembrie 1918 din Transilvania nu se bucură de mai multă atenție, fiind tratate la capitolul dedicat „intervenției contra revoluției din

Ungaria”. Vezi Mihail Roller, *Istoria R. P. R. Manual pentru învățământul mediu*, Editura de stat didactică și pedagogică, București, 1952, p. 525-529.

¹¹ *Istoria României. Feudalismul dezvoltat în secolul al XVII-lea și la începutul secolului al XVIII-lea. Destrămarea feudalismului și formarea relațiilor capitaliste*, Editura Academiei Republicii Populare România, București, 1964, p. 611: “Principatele Române, ocupate încă de la începutul ostilităților, au fost evacuate de Rusia, afară de teritoriul dintre Nistru și Prut care a fost încorporat Imperiului Rus”.

¹² Karl Marx, *Însemnări despre români. Manuscrise inedite*. Publicate de acad. Andrei Oțetea și S. Schwann, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1964. Documentele editate de către istoricii români și atribuite lui Marx menționează nedreptatea ocupării Basarabiei în 1812 (“Tratatul din 28 mai 1812. Poarta renunță la Basarabia. Turcia nu putea ceda ceva ce nu-i aparținea, pentru că Poarta otomană n-a fost niciodată suverană asupra țărilor române”, K. Marx, *op. cit.*, p. 106), diferitele planuri de anexare, totală sau parțială, a principatelor de către Rusia și reprimarea revoluției pașoptiste de către ruși.

¹³ Un anumit realism politic determină o anumită rezervă din a cere în mod direct revizuirea frontierei de est, afirmându-se doar că „guvernul sovietic a cerut guvernului român să retrocedeze imediat Basarabia și să cedeze nordul Bucovinei. Guvernul român a răspuns că, pentru a evita un război se vede nevoit să satisfacă aceste cereri” în *Probleme fundamentale ale istoriei României. Manual și crestomație*, Ediția a II-a, Editura didactică și pedagogică, 1987, p. 133, sau cu mici nuanțări *Istoria României. Probleme fundamentale*, Academia Ștefan Gheorghiu, 1986, p. 661-662.

¹⁴ Emil Arbonie, *Unele aspecte privind lucrările de delimitare a frontierei de stat a României în județul Arad, în perioada anilor 1922-1923 în Studia Universitatis “Vasile Goldiș”*, Arad, 1997, 7, p. 167-172; Constantin Botoran, *1919-1920: o mare nedreptate a fost reparată în „Revista de istorie militară”*, 1990, nr. 4, p. 4-6; Idem *România și statele succesoriale în „Revista de istorie militară”*, 1990, nr. 6, p. 37-40; Dumitru Ion, *Spionajul maghiar în România. 1918-1940*, București, Ed. Concordia, 1990; Duțu, Alexandru, *Prioritate absolută frontierei de vest în „Revista de istorie militară”*, 1990, nr.5, p. 45-46; Alexandru Duțu, Constantin Botoran, Mihai Retegan, *Transilvania în evoluția relațiilor româno-ungare. O abordare mai puțin cunoscută*, Ed. Militară, București, 1993.

¹⁵ Istoriografia română este consecventă în a numi acest eveniment „al doilea dictat de la Viena”.

¹⁶ Alexandru Duțu, *The Invalidation Of the Vienna Diktat-The Romanian Nation Cause în Romania in the summer of 1940 under the impact of Diktat Policy*, București, 1995, p. 90-94; Nicolae Dascălu, *Dictatul de la Viena în viziune americană*, în *Relații româno-americane în timpurile moderne*, Iași, 1993, p. 231-250; C. Gh. Marinescu, *Revizionismul ungar și România în contextul politicii marilor Puteri*, în *Europa XXI*, Centru de istorie și civilizație europeană Iași, 1994-1995, 3-4, p. 250-262.

¹⁶ Dan Berindei, *Roumains et Hongrois: realites historiques et perspectives în Revue de l'Europe Centrale*, Strasbourg, 1995, 3, p. 87-95; Ion Calafeteanu, *Revizionismul ungar și România*, Ed. Enciclopedică, București, 1995; Valeriu Florin Dobrinescu, *Campania Rothermere și relațiile româno-ungare în anii 20*, în *Anuar, Științe socio-umane*, 1996, 6, p. 177-183; Idem, *Frontiera de vest a României în politica Marilor Puteri (12-13 septembrie 1944-10 februarie 1947)*, în *Itinerarii istoriografice*, Iași, 1996, p. 273-305; Idem, *Problema optanților și raporturile româno-ungare din anii 20*, în *Concepte și metodologie în studiul relațiilor internaționale*, Iași, 1997, p. 134-138; Idem, *Relațiile româno-ungare de la notele ultimative sovietice la Dictatul de la Viena*, în *Sargeția*, 1995-1996, 26, nr. 2, p. 507-513; Idem, *România și Ungaria de la Trianon la Paris (1920-1947). Bătălia diplomatică pentru Transilvania*, Ed. Viitorul românesc, București, 1996; Idem, *Transylvania at the Two Peace Conferences in Paris (1919-1920, 1946-1947)*, în *Transylvania Review*, Cluj-Napoca, 1995, 4, nr. 4, p. 9-19; Florin Valeriu Dobrinescu, Vintilă Florescu, *Campania Rothermere pentru revizuirea Tratatului de la*

Trianon, în *Vrancea. Studii și comunicării*, 1997, 11, p. 124-129; Gheorghe Florescu, Donald Bain, *Romanian Political Realities and the Paris Peace Treaties (1919-1920)*, în *Romanian Civilization. Romanian Cultural Foundation*, Iași, 1995, 4, nr. 1, p. 39-58; *Frontiera de Vest în istoria contemporană a României* (ediție îngrijită de Constantin Moșincat), Oradea, Ed. Papyrus, 1998; Aurel Gociman, *România și revizionismul maghiar*, Ed. Clusium, Cluj-Napoca, 1996; Cornel Grad, *Integrarea armatei române în sistemul de apărare, prin mijloace politico-diplomatice și militare a frontierei de vest*, în *Studii și comunicări. Muzeul județean Satu Mare*, 1994-1995, 11-12; Petre Otu, *Gândirea militară românească despre apărarea graniței de vest (1919-1939)*, în *Pietre de Hotar*, Oradea, 1998, p. 133-142.

¹⁷ *La Transylvanie dans la Roumanie post-communiste: actes du Colloque du CRINI, Centre de recherche sur les identites nationales et l'interculturalite, 27-28 mars 1998*, Cluj-Napoca: Echinoc, 1999, *Nationalisms, identities, European Enlargement: Case Studies on the 20th and the new century*, Cluj-Napoca: Acceat, 2004; B. Trencsenyi, D. Petrescu, C. Petrescu, C. Iordachi, Z. Kantor, *National Building and Contested Identities: Romanian and Hungarian Case Studies*, Budapesta-Iași, 2001; Vasile Vese, Csaba Levai, *Tolerance and intolerance in historical perspective*, Pisa, Edizioni Plus, Universita di Pisa, 2003.

¹⁸ Gabriel Andreescu, *Naționaliști antinaționaliști. O polemică în publicistica românească*, Iași: Polirom, 1996; Idem, *Ruleta. Români și maghiari, 1990-2000*, Iași: Polirom, 2001; Idem *Problema transilvană*, Iași: Polirom, 1999.

¹⁹ Alina Mungiu-Pippidi, *Transilvania subiectivă*, București: Humanitas, 1999.

²⁰ *Ibidem*, p. 21.

²¹ Vezi articolele semnate de istoricul Alexandru Zub și adunate în volumul *Impasul reîntregirii*, ediția a II-a, Ed. Timpul, Iași, 2004.

²² Badescu, Emanuel, Voicu, Ion, *1924: la Viena – negocieri româno-sovietice privind Basarabia*, în *Magazin istoric*, 1992, 26, nr. 6, p. 31-32; Constantin Botoran, *Recunoașterea unirii Basarabiei cu România în dezbaterile conferinței de pace (1919-1920)*, în „*Revista de istorie militară*”, 1996, nr. 3-4, p. 16-19; Idem, *Relații româno-sovietice (iunie 1940-iunie 1941)* în „*Revista de istorie militară*”, 1995, nr. 3, p. 17-19; Ion Constantin, *Geopolitică și ideologie. Problema Basarabiei în contextul raporturilor româno-sovietice în epoca postbelică*, în *Hierasus, Muzeul județean Botoșani*, 1994, 9, p. 473-492; Nicolae Dascălu, Patricia Eggleston, *Evaluări SUA din anii celui de-al doilea război mondial privind statutul postbelic al Basarabiei*, în „*Revista română de studii internaționale*”, București, 1992, 26, nr. 2, p. 97-103; Valeriu Florin Dobrinescu, *Problema Basarabiei în contextul raporturilor româno-sovietice (1920-1940)*, în „*Revista de istorie militară*”, 1991, nr. 1, p. 35-37, nr. 2, p. 38-39, nr. 3, p. 7-9, nr. 5, p. 9-10; 1992, nr. 1, p. 8-10, nr. 2, p. 12; Idem, *Problema Basarabiei în contextul raporturilor româno-sovietice, în Moldova. Revistă de cultură*, Iași, 1990, 1, nr. 2-3, p. 5-6; nr. 5, p. 10-11; 1991, 2 nr. 1, p. 2-5; nr. 4, p. 19; Idem, *Protocolul de la Paris (28 octombrie 1920)*, în *Moldova. Revistă de cultură*, Iași, 1990, 1, nr. 1, p. 13-15; Tatiana Duțu, *Problema Basarabiei și relațiile româno-ucrainiene (1918-1922)*, în „*Revista istorică*”, 1993, 4, nr. 9-10, p. 859-864; Armand Goșu, *Recunoașterea internațională a unirii Basarabiei cu România. Ioan Pelivan la Conferința de pace de la Paris (1919-1920)*, în „*Revista istorică*”, 1993, 4, nr. 9-10, p. 841-857; Adrian Grecu, *Pace sau război în relațiile româno-sovietice*, în „*Revista istorică*”, 1993, 4, nr. 9-10, p. 933-935; Dumitru Hâncu, *Problema Basarabiei în arhivele diplomatice germane și austriece*, în *Magazin istoric*, 1994, nr. 8, p. 44-47; Constantin Iordan, *La Roumanie, la Russie (L' Union) sovietique et la su-est europeen dans la premiere partie des annees '20*, în *Revue des etudes sud-est europeennes*, 1993, 31, nr. 1-2, p. 75-83; Viorica Moisuc, *Antitezele situației internaționale a României: 1918-1940*, în *Alternative*, București, 1992, 3, nr. 1-2, p. 12-13; Gheorghe Onișoru, *Fratele mai mare. Relații româno-sovietice 1944-1945*, în *Itinerarii istoriografice*, Iași, 1996, p. 259-271; Idem, *Uniunea Sovietică și România: de la 1944 la 1947*, în *Romania and World War II*, Iași, 1996, p. 459-468; I. M. Oprea, *Basarabia la Conferința româno-sovietică de la Viena (1924)*, în „*Revista istorică*”, 1992, 3, nr. 1-2, p. 23-37, nr. 7-8, p. 707-724; Mihai Oprițescu,

Mărturii ale unui participant la Conferința româno-sovietică de la Viena (1924), în „Revista istorică”, 1990, 1, nr. 4, p. 393-401; nr. 5, p. 521-527; Idem, *Problema Bucovinei la întrevederile româno-sovietice din anul 1924*, în „Revista de istorie militară”, 1990, nr. 4, p. 8-9; *Pactul Molotov-Ribbentrop și consecințele lui pentru Basarabia*, Chișinău, Ed. Universitas, 1991; Gheorghe Palade, *Relații româno-sovietice și chestiunea refugiaților de la est de Nistru în anii 1918-1924*, în *Concepte și metodologie în studiul relațiilor internaționale*, 1998, p. 91-98; Elisabeta Petreanu, *1921: Vaticanul recunoaște unirea Basarabiei cu România*, în *Magazin istoric*, 1994, 28, nr. 3, p.12-15; Anatol Petrencu, *Conferința de pace de la Paris și frontiera de răsărit a României*, în *Anuarul institutului de istorie Cluj-Napoca*, 1997, 36, p. 177-183; Adrian Pop, *Controversa sovieto-română și politica de independență a României*, în *Revista română de studii internaționale*, 1992, 26, nr. 2, p. 105-127; Constantin Stan, *Recunoașterea internațională a unirii Basarabiei cu România (1920-1927)*, în *Sargeția*, 1995-1996, 26, nr. 2, p. 411-430.

²³ Lucian Boia, *Istorie și mit în conștiința românească*, ediția II, București, Humanitas, 2000, p. 199.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ Astfel, nu lipsită de importanță poate fi considerată inițiativa autorităților de la Chișinău de creare a unei limbi moldovenești, în fond puțin diferită de limba română.

²⁶ Victor Neumann, *Neam, popor sau națiune?*, Curtea Veche, București, 2003, p. 104-106.

²⁷ *Ibidem*, p 112.

²⁸ Formula apare în constituția din 1923, art. 22.

²⁹ Ioan-Marius Bucur, *Din istoria Bisericii Greco-Catolice Române (1918-1953)*, Editura Accent, Cluj-Napoca, 2003, p. 30-31.

³⁰ *Ibidem*, vezi în acest sens Mirela-Luminița Murgescu, *Între bunul creștin și bravul român. Rolul școlii primare în construirea identității naționale românești. 1831-1878*, Editura A' 92, Iași, 1999, p.15-32.

³¹ Ioan Bota, Cicerone Ioanițoiu, *Martiri și mărturisitori ai Bisericii din România, 1948-1989. Biserica Română Unită cu Roma, Greco-Catolică, Biserica Romano-Catolică*, ed. Patmos, 1998; Liviu Botezan, *Greco-catolicii și raporturile lor cu ortodocșii în cadrul României Mari. 1918-1948*, în „Tribuna”, nr. 50, 13 decembrie 1990; Ioan-Marius Bucur, *Contribuții privind politica religioasă a guvernului Groza, 1945-1947*, în „Analele Sighet”, 1997; Dumitru Șandru, *Biserica din România. 1944-1948*, în *Arhivele totalitarismului*, anul VI, nr. 18, 1/1998; Gheorghe Onișoru, *Atitudinile politice ale clerului din România*, în *Arhivele Totalitarismului*, nr.15-16, 2-3/1997; Marcel Știrban, *Biserica Greco-Catolică și puterea politică. Premisele desființării Bisericii Române Unite*, în *Sovietizarea Nord-Vestului României 1944-1950*, Ed. Muzeului Sătmărean, Satu Mare, 1996; Idem, *Șapte decenii de la semnarea Concordatului dintre statul român și Sf. Scaun apostolic al Bisericii Catolice*, în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai*, Seria Historia, XLII, nr. 1-2, 1997.

³² Spre exemplu Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, ediția V, Ed. Sophia, 2000; Prunduș, Silestru Augustin, Plăianu, Clemente, *Cardinalul Iuliu Hossu*, Ed. Unitas, 1995; Idem, *Cei 12 episcopi martiri ai Bisericii Române Unite cu Roma, Greco-Catolice* Ed. Viața Creștină, Cluj-Napoca, 1998.

³³ Ioan-Marius Bucur, Lavinia Stan, *Persecuția Bisericii Catolice din România*, ed. Napoca Star, Cluj-Napoca, 2001; Vasile Cristian, *Istoria Bisericii Greco-Catolice sub regimul comunist. 1945-1989. Documente și mărturii*, Ed. Polirom, Iași, 2003; Bozgan, Ovidiu, *România versus Vatican. Persecuția Bisericii Catolice din România comunistă în lumina documentelor diplomatice franceze*, Ed. Sylvi, București, 2000.

³⁴ Bucur, Ioan-Marius, *Din istoria Bisericii Greco-Catolice Române (1918-1953)*, Editura Accent, Cluj-Napoca, 2003; Codruța Maria Știrban, Marcel Știrban, *Din istoria Bisericii Române Unite. 1945-1989*, Editura Muzeului Sătmărean, Satu Mare, 2000; Cristian Vasile, *Între Vatican și Kremlin. Biserica Greco-Catolică în timpul regimului comunist*, Ed. Curtea Veche, București, 2003.